

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

РЕФФЕРАТ

Мавзу: БОЗОР ТУРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Бажарди: Расулов Сардор

ТОШКЕНТ-2010

РЕЖА:

- 1. Истеъмол объектлари бўйича бозор тури ва шакллари**
- 2. Молия бозори**
- 3. Интеллектуал товарлар бозори**
- 4. Ҳудудий бозорлар**

БОЗОР ТУРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

1. Истеъмол объектлари бўйича бозор тури ва шакллари

Маълумки, бозор кўп турли бўлиб, бу бозор иқтисодиёти тараққиёти даражасига, муносабатларининг кўлами, таъсир этиш мазмуни кабиларга боғлиқдир. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг турли кўринишда шаклланиб бориши, умуман бу жараённинг тезлашуви учун зарур шароитни кенгайтириб беради.

Бозор шакллари, турларининг белгилари ҳам кўп бўлиб, уларни тизим асосида ўрганиш маъқул бўлади. Бу белгилар асосан бозор мазмуни, ҳаракат хусусияти, товарлар хили, ҳудудий омил кабилардан иборат. Буларнинг барчаси бозор иқтисодиёти ривожига учун муҳим бўлиб, уларнинг таъсири, ўрни кабиларни эътиборга олмақ зарур. Бозор ривожига қараб белгилар таъсири, мувозанати ҳам турлича бўлиши мумкин.

Ҳар бир бозор шакли, кўриниши ўзига хос. Бир хил шакллар барча товар ва бозор ҳаракати учун умумий ҳолатда бўлса, бир хиллари мавжуд шароит тараққиёт даражасининг таъсири остида намоён бўлади. Масалан, товар хиллари бозори, ҳудудий бозорлар умумий хусусиятли бўлса, моддий шаклланиш бўйича бўлган бозор шакллари, албатта бозор муносабатлари мавқеи, кенглиги, таъсир доираларига боғлиқ ҳолда шаклланиб, ривожланиб боради.

Бозор турлари, шаклларининг бўлинишида мазмуний асос бўлгани маъқул. Биз ҳам ана шу асосда бозорларни турлар, хиллар ва шаклларга бўлиб, кузатишга ҳаракат қиламиз.

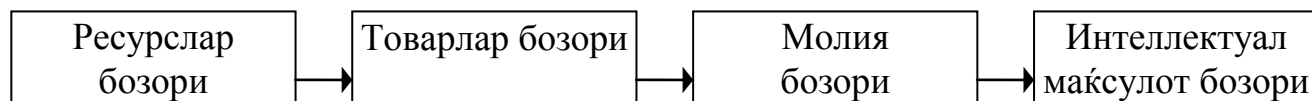
Аввало бозорларни турларга бўламиз. Бунда умумий хусусиятлар бирлиги асос қилиб олинади. Уч тур мавжуд бўлиб, булар бозорларнинг рақобат ҳолати, истеъмол объектлари ва ҳудудий ҳолатлари бўйича бўлинишдир. Турлар бозор хиллари ва хиллар бозор шаклларига бўлиниши мумкин. Бундай бўлиниш барча бозор турлари учун бир хил бўлмайди. Чунки баъзи бозор турлари фақат шакллардан иборат бўлиши, аксинча бир хил турлар хилларга, хиллар эса шаклларга, шакллар эса субшаклларга бўлиниши мумкин.

Кўп қиррали бозор тури истеъмол объектлари бозори бўлиб, шу белги бўйича бўлинишдир. Бунда турлар шаклларга, шакллар субшаклларга бўлинади.

Бу тур аввало истеъмол бозори ва ишлаб чиқариш воситалари бозорлари хилларига бўлинади. Бунинг асосини истеъмол этиш соҳалари турлилиги ташкил этади. Истеъмол бозори аҳолининг эҳтиёжини таъминлаш билан боғлиқ бўлади. Бунда аҳоли ўзи учун зарур товарлар ва пуллик хизматларни сотиб олиб, булар олди-сотдиси амалга ошадиган бозорга мурожаат этади. Бундаги асосий тафовут шуки, бири шахсий истеъмол билан боғлиқ бўлса, иккинчиси ишлаб чиқариш истеъмоли билан боғлиқлигидир. Бунда товарлар ва хизматлар йўналиши икки хил бўлади, яъни бир хиллари инсонлар шахсий истеъмоли томон ҳаракатда бўлиб, истеъмол бозорини ташкил этса, иккинчи хиллари ишлаб чиқариш томон ҳаракатда бўлиб, ишлаб чиқариш воситалари бозорини ташкил этади. Истеъмол мазмуни турлилиги бозор хилларининг шаклланишига олиб келади. Ишлаб чиқариш воситалари бозори

товар хилларига ва ишлаб чиқаришдаги ўрнига қараб, ишлаб чиқариш қуроллари ва ишлаб чиқариш предметлари бозоридан, энергетика ва материаллар бозоридан иборат бўлиши мумкин. Албатта бунда машиналар, асбоблар, ускуналар бозори ва хомашё материаллар бозорлари алоҳида-алоҳида бўлади.

Ўз навбатида, истеъмол бозори ҳам инсон истеъмоли хусусиятлари ва товарлар хусусиятига кўра турлича бўлади. Истеъмол объектлари бўйича бозор хиллари қуйидаги кўринишда бўлади:

Ресурслар бозори. Мазкур бозор ресурслар табиий, моддий бойликлар, меҳнат ресурсларидан иборатдир. Булар ўзларининг чекланганлиги, талабнинг юқорилиги билан фарқланиб, уларнинг асосий хусусиятлари ишлаб чиқаришни таъминлашдир. Ресурсларни бозорга уй хўжалиги, оила бирлиги чиқаради. Буларнинг ҳаракати фирма ва давлат хўжаликлари томон қаратилгандир. Шунинг учун ҳам уй хўжалигидаги моддий ва меҳнат ресурслари ресурс бозорини ташкил этиб, сотувчилар ва уй хўжалигидан иборат бўлса, харидорлар фирма-корхоналар ва давлат хўжалигидан иборатдир.

Ресурслар бозори шакллари қуйидагича кўрсатиш мумкин:

$$\boxed{\text{Ресурслар бозори}} = \boxed{\text{Моддий ресурслар бозори}} + \boxed{\text{Меҳнат бозори}}$$

Бунда асосий белги ишлаб чиқариш томон йўналишдан, ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун зарур омиллар бозоридан иборат. Шунинг учун кўпинча бу ишлаб чиқариш омиллари бозори деб ҳам аталади. *Моддий ресурслар бозорида* бевосита ишлаб чиқариш маҳсули бўлмиш машина, ускуна, энергия ва бошқа моддий бойликлар билан бир қаторда бевосита табиий бойликлар ҳам бозор объекти бўлиб киради. Айтайлик, ер, руда, ўрмон маҳсулотлари, сув, ҳаво кабилар меҳнат маҳсулими ёки йўқлигига қарамай, бу бозорда олди-сотди объекти бўлиб хизмат қилади. Моддий ресурслар кўтара савдо орқали кўплаб миқдорда сотилади ва сотиб олинади. Бу бозордаги савдо ҳаракати бевосита ёки воситачилар орқали амалга ошади. Моддий ресурслар бозори турли мулк эгаларининг бозор иштирокчилигида ташкил топади. Чунки бу бозор давлат, якка ҳолидаги ёки бирлашма ҳолидаги, жамоа ҳолидаги корхоналар иштирокида юз беради. Бу бозордаги хусусиятлардан яна бири шуки, олди-сотдидан кейин мулк эгасининг ўзгариши мажбурий эмас. Лизинг тизимини қўллаш билан ижара асосида хўжалик уюштириш мумкин. Чунки лизинг тизимида ишлаб чиқариш омили истеъмол этиш ҳуқуқи асосида сотилади холос. Масалан, ер ижарага сотилади, бу шунингдек капитал, бино, асбоб-ускуна, машина, иншоотларга ҳам тегишли бўлиб, улар вақтинча фойдаланишга сотилади, лекин мулкдорларники бўлиб қолаверади.

Ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган моддий ресурслар бозори, асосан уч хил бўлади: меҳнат маҳсули бўлмаган бойликлар савдоси, лизинг бўйича савдо ва бевосита ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи (у ҳам ишлаб чиқариш учун истеъмол килувчи) ўртасидаги олди-сотдидан иборатдир.

Меҳнат бозори ҳам шу ресурслар бозорининг кўриниши, шаклларидан биридир. Бу бозор бошқаларидан тубдан фарқ қилади. Харидор, сотувчи ва талаб, таклифлар бошқа бозорлардагидек, лекин сотиладиган товар ўзгача, яъни у бошқа товарларга ўхшаган моддий кўринишга эга эмас. Биринчидан, бозор олди-сотди жараёни товарни эгасидан ажратиш ҳолида юз бермайди. Иккинчидан, товар баҳоси бозорда белгиланади ва келишувга биноан товар ҳақи ундан фойдалангандан сўнг иш ҳақи шаклида тўланади.

Меҳнат бозори бир томондан, сотувчилар учун зарур иш топиш, иккинчи томондан, харидорлар учун ишлаб чиқариш, тижорий ва бошқа фаолиятларни амалга ошириш мақсадида ишловчиларни ёллаш воситасидир. Бу жараён ҳам бозор қонуни, механизмлари асосида амалга ошади.

Меҳнатда ижтимоий муаммо асосий ўрин эгаллайди. Бозор иқтисодиёти ривожланиши, унинг цивилизацияли даражасининг ортиб бориши билан кўп нарсалар иш кучи эгаси фойдасига ҳал бўлмоқда. Бунда давлат, ишчилари уюшмаси, жамоатчилик таъсири остида кўп истиқболли ишлар амалга ошиб, кескинликнинг олди олинмоқда ва ишчиларнинг даромадлари даражаси анча кўтарилмоқда.

Меҳнат бозорининг кўринишларидан бири меҳнат биржаси бўлиб, у асосан бу соҳада воситачилик вазифасини бажаради, яъни унда иш кучи товар эгаси билан фирма ўртасида туради. Биржа таклиф ва талабни бир-бири билан боғлайди. Бир вақтда сотувчи ва харидор номидан иш тутилиб, рўйхатга олинади ва талаб бир жойга келишилган ҳолда ҳар томонлама ўрганилиб, маъқул корхона, ташкилотга юборилади. Биржалар иш кучининг сотилиши билан боғлиқ вазифаларни бажариб, заруриятга қараб, янги ҳунар ўрганиш ва бунинг учун ўқув ташкил қилиш, малакасини ошириш каби ишларни ҳам бажарадилар. Бунинг учун сармоя сотувчи ва харидорлар томонидан тушади.

Бундай ишларни бажарувчи махсус фирмалар ҳам бўлади. Булар, ҳатто халқаро меҳнат бозорида фаолият кўрсатишади. Биржа ва фирмалар меҳнат бозорининг субшаклларини ташкил этади.

Товарлар ва хизматлар бозори истеъмол объектлари бўйича бозорларнинг кейинги хили товарлар, хизматлар бозори бўлиб, бу истеъмол бозорининг асосини ташкил этади. Бу бозор уч шаклдан иборат: товарлар бозори, хизматлар бозори ва махсуслашган ёки индивидуал ва айрим ҳолдаги товар (хизмат)лар бозори шакллари.

Товарлар бозори ўзининг моддийлиги билан фарқланади. Булар ҳам жуда кўп хилли, турлилиги, маълум гуруҳлари мавжудлиги, моддий томондан, истеъмол жиҳатдан бошқа-бошқалиги билан ўз хусусиятларига эга бўлади. Жамият тараққиёти, аввало ишлаб чиқариш ривожини билан товар хилма-хиллиги ортиб бормоқда ҳамда бозорларни жўда кенгайтормоқда.

Истеъмол буюмлари бозори товарлар турлилигига кўра турли хусусиятларга эгадир. Бу бозор озиқ-овқат бозорларига бўлинади, сўнгра кундалик истеъмол бозорига ва гоҳида харид қилинадиган товарлар бозорларига бўлинади. Ишлаб чиқаришдан истеъмол томон ҳаракат, сифатини сақлаш кабилар билан боғланган хусусиятлар ҳам турли товарларда турли хил бўлиб, буларнинг бозорини ташкил этиш осон эмас. Озиқ-овқат товарлари бозорини ташкил этиш учун умумий ишлар, шароитлар билан бирга совутгичлар, қадоқлаш, ўраш каби қўшимча ишлар ҳам ташкил этилади. Зеро, маҳсулотни харидоргир қилиб тайёрлаш шарт. Шунингдек, кийим-кечак бозорлари билан техникавий товарлар бозорининг талаблари бошқача ёки қурилиш моллари бозори ҳам тубдан фарқ қилади ва ҳ.к.

Улгуржи савдода *товар биржалари* ва *ярмаркалар* алоҳида аҳамиятга эга. Бу хил савдода истеъмолчилар бевосита қатнашмайдилар. Бунда ишлаб чиқарувчи билан улгуржи савдо вакиллари қатнашади. Ярмарка биржадан фарқли равишда маълум вақтда ўтказилади. Товар биржасини олсак, бунда иштирокчилар ўзгариб туради, савдо битимлари тузилгани учун товарларнинг ўзи бевосита қатнашмайди. Чунки товарни етказиб бериш ва ҳақини тўлаш биржада юз бермай, унинг ташқарисида бўлиб, масофа роль ўйнамайди. Масалан, Ўзбекистон пахтаси Ливерпуль биржасида сотилгандек, Канада ёки Австралия ғалласи Лондон ёки Париж биржасида баҳордаёқ сотилиб, кузгача бир неча бор қўлдан ўтиши мумкин.

Бозордаги товарлар ҳаракати *чакана савдо* билан яқунланади. Чунки у асосан истеъмол билан боғланган. Чакана товар ва хизматларни пироварддаги истеъмолчига шахсий нотижорий фойдаланиш учун сотиш билан боғлиқ фаолиятдир. Бу иш билан шуғулланувчи барча муассаса чакана савдони амалга оширади. Чакана савдо бозор иқтисодиётининг энг йирик тармоқларидан ҳисобланади. Масалан, АҚШда барча тижорий корхоналарнинг 25%ини чакана савдо магазинлари ташкил этади, бунда бандлар сони 16 млн. кишидан иборат. Чакана савдога 1,5 млн.дан ортиқ бир дўконли ва 340 мингдан ортиқ кўп дўконли муассасалар киради. АҚШдаги йирик чакана савдо фирмалари қаторига «Сире Робак», «Сэй фуэй старс», «К. Март», «Дж. К. Пенни», «Крогер», «Американ старс», «Лаки стор», «Эй энд Пи» кабилар киради. Бу фирмаларнинг ҳар бирининг йиллик обороти 10-30 млрд. долларни ташкил этади. Йирик чакана савдо корхоналари - бу универмаг ва универсамлар бўлиб, улар аралаш ассортимент товарлар билан иш кўрадилар.

Чакана савдо корхоналарининг хиллари кўп бўлиб, уларнинг асосийларига ўз-ўзига хизмат кўрсатиш, эркин товар танлаш корхоналари, чекланган ўз-ўзига хизмат кўрсатиш, тўла хизмат кўрсатадиган корхоналарни киритиш мумкин. Иш усулига қараб чакана савдо корхоналари корпоратив, кооператив, матлубот кооперативи, хусусий корхоналарга бўлинади.

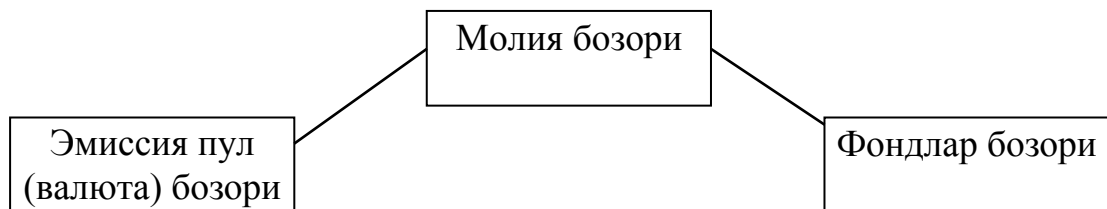
2. Молия бозори

Молия бозорининг аҳамияти жуда катта бўлиб, у бир неча шаклларни ўз ичига олади. Молия институтларига эътибор берсак, булар тижорий банклар, ссуда-омонат бирлашмалари, фонд биржалари, суғурта компаниялари кабилардир. Молия бозорининг субъект (иштирокчи)лари истеъмолчилар («уй хўжалиги»), корхоналар ва давлатдир.

Молия ресурсларининг бозор орқали ўтадиган қисми молия бозорининг объектини ташкил этади. Бундаги муносабатлар мулкдорлар билан пулга эҳтиёжмандлар ўртасида юз беради. Пул бозорга чиқарилар экан, у истеъмолчининг талабини қондириш учун ишлатилади. Лекин шу билан бирга пулдан фойда кўриш мақсади, пулни кўпайтириб ундан қўшимча пул топиш молия бозорида ишлатиладиган пул, яъни сотиш ва сотиб олиш жараёнлари молия бозорининг икки томонини кўрсатади, яъни бир томонда истеъмолни қондирувчи пул бозори бўлса, иккинчи томонда капитал бозори бўлади. Бу вазифалар бир неча молия бозор шакллари тақозо этади.

Қуйидаги чизмада келтирилган шаклларнинг умумийлиги бозорда пул ҳаракати, пул ва пулга тенглашилган қадриятларнинг бозор муносабатлари асосидаги иқтисодиётдаги ҳаракатидир.

1-чизма.

Қимматбаҳо қоғозлар бозорида акциялар, облигациялар, векселлар савдоси амалга ошади, унда асосий кўрсаткич ва айрибошлашдаги баҳо асосида дивиденд ётади. Агарда дивиденд ўсиб борса, баҳоси ҳам кўтарилади. Корхоналарнинг қўшимча капиталга бўлган эҳтиёжлари акцияларнинг эркин муомалада бўлиши, уни бозорда чегараланишсиз сотиб олиш туфайли ва сотилишидан тушган пул капитали орқали қондирилади. Бошқа тур қимматбаҳо қоғозларнинг бозори қўшимча капитал жалб этиш муаммосини ҳал қилишда жуда қўл келади. Чунки аҳоли қўлидаги ортиқча пул маблағи акция, облигация сотиб олиш орқали хўжалик фаолиятига жалб этилади. Бу аҳолига ҳам наф келтиради. Чунки аҳоли ўз жамғармалари билан ишлаб чиқаришни кенгайтиришда, хўжалик фаолиятини жонлантиришда қатнашиш билан даромад олади.

Пул бозори туб мазмуни билан расмий миллий пуллар бозорини билдиради. Бу миллий пулларнинг эркин ҳолда бири-бирига алмашуви - олди-сотдиси жараёнидан иборатдир. Бу бозорнинг ривожланиши умуман, бозор иқтисодиёти ривожини учун аҳамиятлидир. Чунки иқтисодий алоқалар, айниқса хорижий мамлакатлар билан муносабатларни кучайтиришда имкон

туғдирадиган жиҳатлардандир. Бунда миллий пулнинг бошқа пуллар билан беллаша олиши, тўсиқларсиз алмаша, яъни пул бозорида тенг ҳуқуқли ҳолда қатнаша олиши имконини туғдиради. Масалан, бу бозорнинг Ўзбекистонда шаклланиши аввало ўзимизнинг сўмимизни бошқа пуллар билан тенглашувига, эркин тенглашувига (конвертация) олиб келади. Сўмнинг жаҳонга чиқиши ва умуман, миллий пулимизга бошқа мамлакат пуллари билан алмаштириш эркинлигини юзага келтиради. Бунинг учун сўмнинг қадрини ошириш, обрўйини кўтариш ва пул бозоридаги эркин ҳаракатини таъминлаб бориш талаб этилади.

Маълумки, доллар барча мамлакатлар пул бозорида эркин олди-сотди объекти ҳисобланади. Марка, фунт стерлинг, иена, франк кабилар тўғрисида ҳам шуни айтиш керак. Бу жуда қулай, аввало халқаро иқтисодий алоқаларда тўловларни, ҳисоб-китобларни енгиллаштирса, фуқароларнинг хорижи мамлакатларга чиқиши, уларнинг у ерлардаги фаолиятлари учун енгилликлар туғдиради. Эмиссияли пул бозорида пуллар курси бўйича сотилади. Бу курс доимо ўзгариб туради.

Кредит бозори ҳам ўзига хос хусусиятларга эгадир. Бу ссуда капитали бозори ҳам дейилади. Бундаги савдода кредит фоизи асос бўлиб, унинг баҳоси вазифасини бажаради. Кредит бозорида турли тўлов воситалари (пуллар, облигациялар ва қимматбаҳо қоғозлар) таклиф этилади. Бу кредит, ссуда қарзларга бўлган талаб асосида амалга ошади. Кредитлар, қарзлар маълум муҳлат ва маълум баҳода амалга ошади. Кредит операцияларини банклар ва бошқа кредит бозорининг муассасалари амалга

ошириб, пуллар ортиқча бўлган иқтисод қисмидан уларга муҳтож бўлган жойга ўтказилади. Корхоналарнинг ўзлари вақтинча ортиқча бўлган ресурсларни бир-бирига бериши мумкин, лекин кредитдан муҳтожлик туғилган вақтдагина фойдаланилади.

Инвестиция бозори - буни капиталлар бозори ҳам дейилади. Чунки бу бозор капитал харажатлар, капитал маблағлар билан боғлиқдир.

Инвестиция, яъни капитал харажатларни амалга оширишда кўпроқ қайси соҳага, яъни ишлаб чиқариш ресурсларига ёки номоддий ишлаб чиқаришга, истеъмол буюмлари тармоқларига эътибор бериш кераклигини иқтисодиётнинг умумий ўсиши ҳал қилиши керак. Инвестиция олдида ҳам доимо шундай муаммо туради: агар ижтимоий ресурслар келажак мақсадида сарфланилса, яъни капиталга айлантирилса, аввало келажак истеъмолини кўпайтириш мақсад қилиб қўйилган бўлади. Башарти асосан ҳозирги бевосита истеъмолга қаратилса, бугунги кунни ўйлаб сарф этилган бўлади.

Инвестицион ўзгариш рақобат, илмий-техник тараққиёт давлатнинг молия-кредит сиёсатига, жаҳондаги товарлар бозори ва капитал харажатлар ҳолатларига боғлиқдир. Шу билан бирга бу жараён капиталга бўлган талаб ва таклифга ҳам боғлиқдир. Шунинг учун давлат инвестиция бозоридан ўзини четда тутмаслиги керак.

Фондлар бозори - бу молия бозорига кирувчи ҳамма шаклдаги бозорлар билан биргаликдаги ҳаракатда бўлиб, умуман пул бозорлари кўринишларининг барчасининг ривожланиши

билан боғлиқдир. Бунда фонд биржалари аҳамиятли бўлиб, банклар, холдинглар каби акция ва бошқа хил қимматбаҳо қоғозлар чиқариши мумкин. У брокерлик жойларини сотиш, келишмалар иштирокчиларининг бадаллик тўловлари, тижорий хизмат тўловлари ҳисобига даромад олади.

3.Интеллектуал товарлар бозори.

Истеъмол объектига қараб бўлинишдаги кейинги бозор хили интеллектуал товарлар бозорлари ва уларнинг шакллари дир. Бунга кирувчи бозор шаклларидаги умумийлик шуки, уларнинг объектлари ақлий меҳнат маҳсулидан иборат бўлган товарлар ва товарлашган хизматлар дир. Бу хил бозор шакллари бўлган илмий-техник ишланмалар, ахборот, санъат ва адабиёт асарлари бозорларидан иборат. Бу бозорлардаги товарлар, ўзига хос ва махсус товарлар бўлиб, бошқа товарлар дунёсидан фарқланади. Бундай бозорларда товарлар (хизматлар) эгалари ёки уларнинг номидан вакиллар бозорда таклифни уюштиради, турли ташкилот, муассаса, корхона ва айрим ҳолдаги фуқаролар талабни шакллантирадилар.

Интеллектуал бозорларда илмий ва техник ишланмалар, илмий ғоялар, илмий изланиш натижалари билан бир қаторда ахборотлар ва янгиликлар ҳамда ақлий ва юқори касб маҳсули бўлган санъат асарлари, шунингдек адабий асарлар олди-сотдиси юз бериб, шу хилдаги товарлар (хизматлар) айрибошлаши амалга ошади.

Санъат ва адабиёт асарлари бозори китоб бозори, амалий санъат ва бадий маҳсулотлар бозори, кино ва шоу-бизнес бозорлари китобларни ўз ичига олади. Буларнинг истеъмолдаги ўрни борган сари ортиб бормоқда. Шунга кўра бундай бозорлар кенгайиши ва иштирокчиларининг кўпайиб боришига олиб келмоқда. Кино ленталари, ашула кассеталари бозори, айниқса, ёшлар ўртасида таъсирли ва ҳажмлидир.

Ахборот бозори телевидение, радио ва матбуотнинг кенгайиб боришига боғлиқ бўлиб, янгиликларнинг ҳам олди-сотдиси авж олиб, бу бозор ҳам кенгайиб бормоқда. Бу бозорнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги аҳамияти кенгайиб, бу бозор ҳам тез ўзгарадиган бозорлардандир. Унинг объектлари давлат ва хусусий корхона, муассасалардан иборатдир.

4. Ҳудудий бозорлар

Ҳудудий бозорлар. Учуинчи тур бозор шакллари ҳудудий белги бўйича бўлиб, булар шаҳар ва қишлоқ жойлар, маҳаллий ва миллий ҳамда жаҳон бозорларидир. Бу тур бозор шакллари, бозор шаклларининг асосий белгиловчи омили ҳудудийликдир. Маълумки, аҳоли аввало қишлоқ ва шаҳарларда жойлашиши билан фарқланади, чунончи, ишлаб чиқариш, турмуш тарзи, ижтимоий ҳолат кабиларда фарқланиб, бозорнинг шаклланишига ҳам таъсир кўрсатади.

Қишлоқ ва шаҳарлар бозорлари истеъмолга кўра бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Аввало бу товралар хили, савдони уюштириш, савдо турлари ва корхоналари кабиларда ўз

аксини топади. Бу асосан қишлоқ аҳолиси кўп бўлган ҳамда шаҳар, қишлоқ ва шаҳар аҳолиси, турмуш тарзи даражаси, истеъмол ҳолатида тафовутлар мавжуд мамлакатларга хосдир. Қишлоқ савдосидаги товар хиллари албатта шаҳарларникидан фарқланади. Қишлоқ жойларда сотувда кўпроқ деҳқончилик маҳсулотлари бўлса, шаҳарда саноат молларидир. Қишлоқ жойлардан маҳсулотлар шаҳар халқи учун ва саноат учун сотиб олинади. Аксинча, саноат маҳсулотлари шаҳарлардан олиб келиниб, шахсий истеъмол учун қишлоқ бозорларида сотилади. Савдо турлари шаҳарда жуда бой. Озиқ-овқат маҳсулотларининг савдодаги ҳиссасида шаҳар билан қишлоқ бозорида фарқ катта. Умумий овқатланиш корхоналарини олсак, улар асосан шаҳарда яхши тараққий этган.

Маҳаллий бозор тушунчасига келсак, бу бевосита аҳоли яшайдиган ёки ишлайдиган жой билан боғлиқлигини билдирувчи ўзгачаликдир. Ҳар бир турар жой - туман, вилоят кабиларнинг ўз бозори мавжуд бўлиши мумкинки, аввало бу шу ер аҳолисининг манфаатидан келиб чиқади. Бундаги энг муҳим белги бозор аҳолисининг бевосита истеъмолга қаратилишидир. Ҳар бир турар жой учун кундалик истеъмол моллари савдосининг бевоситалиги таъминланиб, ишлаб чиқариш ҳам шунга боғлиқ бўлиши керак.

Умумий инсоний истеъмол билан бирга ҳар жойнинг ўзгалиги ҳам мавжудки, унда ишлаб чиқариш ва аҳолининг таъминланиши маҳаллий бозорга боғлиқдир.

Маҳаллий бозор миллат, давлатчилик билан боғлиқ бўлиб, ҳар бир мамлакат ўзининг бозорини уюштиради. Бу, аввало шу

миллат истеъмоли ва ишлаб чиқариши билан белгиланади. Бозорнинг мамлакат истеъмолини қондира олиши ишлаб чиқариш тараққиёти даражасига боғлиқ, ишлаб чиқариш билан истеъмол ўртасидаги фарқ фақат ўзидаги маҳсулот ортиқчалиги ҳисобига қопланади, яъни айрибошлаш ҳисобигагина бўлиб, бу бозор ривожига боғлиқдир.

Миллий бозорнинг асосий вазифаси мамлакат истеъмолини тўла қоплаш, шу билан бирга ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиб, даромадни таъминлаш, чунки бусиз истеъмол учун реал талаб шаклланмайди. Агарда маҳаллий бозор иқтисодий алоқаларда асосан горизонтал тарзда амалга ошса, миллий бозор кўпроқ вертикал ҳаракатни ўзида ифодалайди. Бунда товарларнинг вилоятлар ва туманлар ўртасидаги самарали ҳаракатлари таъминланади.

Ўзбекистон миллий бозори мустақиллик шарофати билан юзага келиб, жуда катта имкониятларга эгадир. У мамлакат иқтисодиёти, унинг бозор тизимига ўтиши билан боғланган тараққиёт имкониятларига асосланади. Бундан ташқари халқаро иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши, жаҳон бозорида қатнашув миллий бозорнинг тезлик билан кенгайишига, мамлакат халқи манфаатларини тўла таъминлашга олиб келади.

Жаҳон бозори миллий бозорни тўлдиради ва аҳоли истеъмолини тўла қондириш имконини кенгайтириб, мамлакатлараро меҳнат тақсимотини ривожлантиришга асосланади.